

آثار عتیقه بودائی باهمیان

ترجمه جناب احمد علی خان

پس بجز اینکه بعضی طاق های هموار که در دهلیز فوقانی عنقریب سر بودا وجود دارد کدام اطاق فی بلاکه کدام دروازه باشد که امروزه در اثر افتادن کدام سنگی که روی آن طبیعتاً هموار باشد در امتداد داخلی جدار دهلیز لغزیده و آن در را مسدود کرده باشد. (این نظریه چندان ممکن القبول نیست) مسئله زیننه که سربت رفته است کاملاً حل شد. معتقدین و زوار فقط از آن حصه بلندی جدار سنگی گذشته عمل طواف دور سربت را انجام میدادند - طوریکه در بوداء ۳۵ متری خاطر نشان شد، بلاشک امکان می رود دبرهای جدید و معابد دیگری بمرور زمان بدور مجسمه تراشیده شده است که منزل به منزل تا نقاط مرتفع جدار سنگی رسیده و پدین منوال طبیعتاً زیننه که برای رفت و آمد این ها درست شده بود، راساً تا دهلیز فوقانی اجازه صعود میداد لیکن درین فرصت

فتوحات اسلام آغاز شده و امکان می‌رود قبل ازین حادثه هم بعضی بی نظمی‌ها در امور مذهبی آنها وارد گردیده باشد :

در باب زینه که چندین منزل « سمج های را که در عمق کوه واقع اند » بهم مربوط میکند چیزی گفته نمیتوانیم ، ممکن همچو زینه وجود داشته باشد و باز ممکن زینه مذکور از همین سمج بر از گندم که بدیدن آن موفق نشدیم کشیده شده باشد . لیکن حقیقت این زبر زمینهای بی هوا و کامل تاریک چیزی احتمالی است . اگر بنا باشد عقیده خود را بر نظریات سائر مورخین علاوه کنیم بایستی زبر زمینی را که بعقیده ساکنین بامیان از بیک طرف جانب کابل و از طرف دیگر جانب بلخ می‌رود نجس کرد .

علاوه برین اعتراف باید کرد که بیک عده سمج های مهمی که راه ارتباط آن با زمین ازین رفته از دسترس ما خارج افتاده اند و عده دیگر آن فعلاً انبار خانه حبوبات و پوست میباشد و بدین جهت نتوانستیم آنها را معاينه کنیم . علت دیگری که مانع رفتن ما بیک عده سمج ها و معاينه شد ، این است که این سمج ها عموماً مسکن ساکنین میباشد و فعلاً هم عده از فقرای ساکنین بامیان در آنها زیست میکنند .

آثار نقاشیکه غالباً دیوارهای این سمج ها را مزین نموده بود از دست فانیین قسمتی تکه تکه و با ضرب تبر کاملاً معدوم شده قسمت دیگر را ورقه ضخیم دوده پوشانیده طوریکه در اثر مرور زمان دوده کاملاً آثار منقوشه را خورده است . معذالک روی بعضی ازین آثار رنگه را خود بودائیها در هنگام فتوحات اسلام و یا محتملاً مسخرکننده گان ورق کاغذی مالیده اند که روی آن ورقه دوده قرار گرفته ، درین صورت احتمال می‌رود در بعضی جاها درته این ورقه آثار منقوش

محافظه شده باشد. علاوه برین چون قبلاً متذکر شدیم که در پای جدار سنگی
 تا حال هیچ حفریاتی نشده ممکن است بقایای معابد قدیمه که در هوای آزاد
 ساخته شده بود با بعضی حصص مجسمه ها و امانه معابد سنگی بدست آید زیرا
 فراموش نباید کرد که نجاسات و مطالعات آثار عتیقه بامیان تازه شروع شده
 و انتهای آن خیلی ها دور است.

هر جهت از همین حالا اطمینان داده میتوانیم که معابد جدار بزرگ سنگی
 و معابد دره ککرك و مجسمه های بزرگ آنها دورسته عمرانات خیلی دلچسپ
 بامیان را تشکیل میکنند.

در جدار های سنگی و تپه های اطرافی دره عمده که بطرف شرق و غرب جدار
 معروف بود اهای بزرگ واقع اند و همچنین در مدخل دره ککرك و فولادی (۱)
 هزارها سمج دیگر حفرو تراشیده (۲) شده اند. (عکس ۶ الف و ب). لیکن
 نواقص این سمج ها این است که همان مفاد عمیق شناسی و صنعتی که از دیگران
 متصور است در آنها مشهود نیست.

غالب این سمج های اخیرا کما کما در سطح جدار کوه حفر شده اند و فقط
 ملجأ و پناهگاه زوار، نجار، حتی حیوانات قافله ها بوده اند مکمل ترین این
 سمج ها دارای اطاقی است که از دهلیز صعود، مدخلی در آنها کشیده شده و بعضی
 ها دارای صفا های است که بشکل دراز چوکی در سنگ کنده شده باشد
 بنظر میآید و مسافرین آنرا عوض بستر استعمال میکردند.
 این سمج ها هیچگاه مزین نشده بودند و حتی غالباً همان ورقه معمولی کاگل
 با چونه را هم ندارند.

(۱) «میتلاند» دره فولادی را با اسم دهنه تاجك یاد کرده است.
 (۲) ابوالفضل عدة سمج های بامیان را به ۱۲۰۰۰ تخمین کرده است (آئین اکبری)

تنها چیزی که راجع باین سیمج ها گفته میتوانیم این است که شکل آنها را برای اینکه مدت زیاد دوام کند به منتهای تکامل ساخته اند. چنانچه امروزه غالب آنها صحیح و آباد میباشند. ممکن نسبت به عمرانات مذهبی تعداد زیاد آنها بهتر از اهمیت تجارنی این منزل بزرگ هند و آسیای علیا را بفهماند.

قبلاً متذکر شدیم که اولین دبرهای بامیان در فضای آزاد، در پای جدار سنگی مرتفع تعمیر شده بود. متعاقباً راهین نسبت به منازل محقر عصر قبل التاریخ منازل مستریح تری در سنگ تراش نمودند.

آهسته آهسته از پائین بیابالا، ابتدا در محاورت بت اولی کوه را شکاف زده، شکل و صورت داده، زینه های متعددی به ارتفاع های مختلفه دبر و معابد ساختند سپس بعضی سیمج ها در نتیجه ساختمان زینه که اساساً برود تولید و بعضی سیمج های دیگری کاملاً مجزی و مستقل ساخته شد که هر کدام آنها زینه مخصوصی داشته که از زمین شروع شده عموماً به برنده بزرگ و عریضی که رخ آن جانب دره میباشد منتهی میشد در روی این نوع برنده با اطاق بزرگ خود معبد یا رواق خانه باز میشود بعلاوه هر معبد شامل یک اطاق بزرگ دیگر میباشد که ممکن اطاق اجتماع نفری متعلقه دبر بوده، و یک دهلیزی دارد که حایز چندین اطاق دیگر مثل حجره راهین و دکانهای مختلفه میباشد. این دسته سیمج ها که متذکر شدیم دور هم جمع شده اند، و در بعضی جاها بکمال اختصاص نامه دیده میشود که بواسطه ضیق جاسیمج های متعلقه یک معبد به دو منزل گرد هم جمع شده اند و در بعضی جا های دیگر چون بزرگ ساختن دسته سیمج های مذکور در نظر بود در قسمت های تحتانی اطاق هائی کننده اند که بواسطه کدام زینه با محض سوراخی در انجاریفت و آمد مینمودند. بعضی حصص کوه مانند اسفنج سوراخ خورده لیکن سوراخ های

مذکور بکمال انتظام و ترتیب ساخته شده و شوارع از تباط و رفت و آمد ، چه عموداً و چه أفقاً بچنان سلیقه و اصول حیرت آوری منتظم است که بهر دسته سمج ها و یا بهر فرد آنها استقلال مطلقى داده است .

(شکل ۹ پلان طاق بت نشسته مجاور بت بزرگ ۳۵ متری) لیکن امروز تمام این انتظام و ترتیب بهم خورده ، پله های زینه ها که در حجر جدار سنگی تراشیده شده بود در اثر غلطیدن جدارهای نازکی که بین زینه ها و فضای آزاد حائل بود غالباً ازین رفته . از طرف دیگر ساکنین مسلمان بامیان دهلیز های جدید یا دالان های مایل تراشیده و زینه های جدیدی کشیده اند . علاوه برین ایشان بعضی دسته سمج های مجزی را بهم مربوط و یا برعکس در نتیجه مسدود نمودن درها و دیوار کردن زینه هائی که خطرناک شده بودند دسته سمج هائی را از هم مجزی کرده اند - به ارتفاع ۳۰ متری زمین ، دره طوبله و اصطبل هائی وجود دارد که اگر در آنها بنظر دقت نگاه شود ترتیبات قدیمی آنها را میتوان پیدا کرد چنانچه ما پلان چند دسته سمج هائی را که از هم دلچسپ تر بود ، برداشتیم .

مکمل ترین این قبیل دسته سمج ها قریب بت ۳۵ متری بطرف راست و چپ ، در ارتفاع های مختلف واقع اند . اگرچه در حوالی قریب سه بت نشسته هم ازین قبیل دسته سمج ها وجود دارد (شکل ۹ عکس ۱۲ الف) لیکن اهمیت آنها کمتر است .

بت ۵۳ متری چون از نقطه نظر احترام و شهرت بمقام بت ۳۵ متری رسیده نمیتواند و دلیل آنهم واضح است که در عصر تسخیرات اعراب معتقدین وقت نداشتند تا به بت بزرگ موصوف همان نجم و جلال دسته معابد و دیرها را بدهند

و علاوه برین چون در عصری که کار ساختمان بت مذکور روبه اتمام می‌گذاشت دیگر نمیخواستند مقامات مذهبی را در کوه بکنند، به دور بت مذکور فقط سمج های ساده، غالباً وسیع و فوق العاده مزین حفر شده و از دسته سمج های اثری نمیباشد چنانچه حتی در مجاورت قریب خود او بجز دسته زیر زمینی های مربوطه اش که مدخل آنها (شکل ۱۱ :- پلان طاق کوچکترین بت های نشسته) همسطح پاهایش در آخر طاق میباشد، دیگر دسته سمج هائی که باور ربط داشته باشد وجود ندارد. دو مین بت نشسته یعنی همان بت نشسته و سطحی، در حوالی قریب خودش، جز اطاق کوچکی سمج مربوطه ندارد (شکل ۱۰ - عکس ۱۲ الف) و بت سومی، آنکه قریب تر به بودا ۵۳ متر است، هیچ سمج مربوطه بخود ندارد. (شکل ۱۱ - عکس ۱۳ ب)

« تعریفات بعضی معابد بامیان »

اولین دسته سمج هائی A (۱) که بآن در وقت عبور زینه بت ۳۵ متری ملاقی میشوند خواه از نقطه تشکیلات پلان ساختمان و خواه بمناسبت جزئیات تزئیناتش یکی از دسته سمج های خیلی مهم بامیان بشمار میرود (شکل ۱۲-۱۳). این دسته شامل دو طبقه سمج میباشد. منزل تحتانی فقط مرکب از یک اطاق بزرگ مربع شکلی است که در زاویه های آن یکنوع گمان هائی دو زاویه ثنی Doubleaux Dangle تشکیل و سقف گنبدی روی آن قرار گرفته (عکس ۳۱ الف) و یک اطاق کوچک تری که سقف آن بشکل فوق است و ممکن بعد از ساختمان اولی اضافه شده باشد. مدخل این

(۱) مؤلف برای تسهیل مطالعات و تعریفات معابد بامیان هر دسته سمج های معابد را به اسم دسته سمج های [A] و [B] و [C] و غیره یاد کرده چنانچه دسته سمج های که اولاً به تعریفات آنها پرداخته موسوم به دسته [A] میباشد.

دو اطاق از يك برنده عریضی کشیده شده که از آنجا يك زینه بطرف زمین و زینه دیگری که امروز و بر این افتاده به منزل فوقانی مربوط بوده .

طاق بزرگ کاملاً از تصاویر رنگه منقوش بوده و امروز بالکل نشت ورق کلفت دوده معدوم میباشد. دورا دور سه ضلع این اطاق را دندانان به شکل چوکی سنگی به ارتفاع ۲۵ سانتی متر و تمام عرض ضلع چهارم را که مقابل در است پلکانی (Estrade) به ارتفاع ۷۰ سانتی متر اشغال کرده . (شکل ۱۳ : پلان منزل فوقانی معبد) در کفشکن اولی که در انتهای زینه واقع است و همچنین در کفشکن اطاق کوچک جای سر انداز از دروازه دیده میشود . کفشکن اطاق بزرگ از طرف برنده جای چوکات عریضی را حایز است که در آن پله های درب چوبی کلفتی میگرفت .

نسبت به طبقه نחתانی منزل فوقانی مهم تر است . این منزل هم برنده عریضی دارد (عکس ۳۱ ب) که بدان زینه داخلی معبد منتهی میشود . در روی این برنده رواق يك اطاقی هشت ضلعی که بلاشبه اطاق الاجتماع را همین بوده و يك دالانی که به دو اطاق رفته است وجود دارد . قسمتی از بزرگترین درب اطاق مذکور غلطیده و از طرف روی جدار سنگی روشنی بدان میآید . (شکل ۱۴ :- پلان و شکل نیم رخ اطاق مثنی معبد) « شایل » یا رواق معبد اطاق مربعی است که سقف آن گنبدی و بین پلان مربع و مدور هیچ يك عامل ارتباطیه وجود ندارد . دیوارهای عمودی گنبد از کمان هائی مزین اند که هنوز هم ساختمان آنها خیلی ناماهرانه بنظر میآید . این سمیع خیلی دلچسپ ، که یکی از سمیع های خیلی قدیمه بامیان بوده سابقاً از تصاویر رنگه مزین بوده که امروز ازین رفته است

درته رواق بجز سوراخ میخی که ذریعه آن بودار را در دیوار محکم میکردند چیزی دیگر وجود ندارد. اطاق هشت ضلعی (شکل ۱۴، عکس ۳۳ الف) که یکی از قشنگ ترین سمج های بامیان است، سقف آن گنبدی فی بلکه هموار میباشد، سیستم ماهرانه پلان های مائل که ساخت حصه افقی سقف را کم نموده، در اثر مضاعف نمودن اضلاع مزبور به آسانی از این شکل به دایره که در آن به تقلید سقف های چوبی ستون های مصنوعی محاط است انتقال می یابد. استادی و مهارت لطیفی که معمار این سمج بکار برده و دروازه سمج را از يك ضلع مثنی عریض تر ساخته فوق العاده قابل ملاحظه و از روی معلوماتی که ما داریم مهارت بی نظیر است. این دو سمج اخیر یعنی رواق که سقف آن گنبدی است، و اطاق مثنی که به چنین غرابت سقف غیر گنبدی دارد منوط به آن نوع معماری هائی است که غالباً در بامیان بنظر می خورد چنانچه بعد ها اصل مبدأ و صورت عمومی و انبساط آنرا مطالعه خواهیم کرد زیرا فعلاً چنین در نظر داریم تا از تشکیلات پلانهای مختلفه معابد سنگی جدار بزرگ، بعضی نمالهای مختصه را مقابل نگاه قارئین گذاریم.

بین طبقه تحتانی دسته سمج های که فوقاً متذکر شدیم و طاق بت ۳۵ متری معبد دیگری B وجود دارد (شکل ۱۵) که خیلی ها دلچسپ و حایز دوزینه میباشد که یکی مخصوص خود او است و دیگری در عین زمانیکه در امتداد جدار اطراف طاق ناسبت میرود به چندین طبقه سمج ها راه عبور میدهد.

این زینه بيك برنده كوچكى رفته که از آنجا دالانی که در آن دروازه عم بود برواق خانه معبد رهنمائی میکند زینه مخصوصه اش مانند صورت فوق

منتهی به برنده میشود که رخ آن نیز جانب دره باز است . مانند صورت فوق
 همانطور اطاق بزرگی دارد که گنبدی آن بالای يك عده کمان ها که در کنج های
 اطاق تشکیل شده قرار گرفته ، همانطور دالانی وجود دارد که به اطاق های
 مختلف رفته است . لیکن رواق خانه خیلی کوچک و بمقتضای محل در جای خوبی
 قرار نگرفته زیرا این دسته سمج راساً مربوط به خود مجسمه بزرگ بودا میباشد
 این رواق خانه کوچک و دالانی که واسطه راه آمدن شده و برنده که منفذ
 وسیع سه گوشه آن ، آنرا روشن میکند ترکیب و ترتیبات فشنگی را حائز است .

تنها سقف بی ترتیب کمی آنرا بد نمود ساخته است .

(عکس ۳۴ الف) (شکل ۱۵ پلان معبد B)

